

MARKSISTLIK MAJANDUSTEOORIA VÄÄRTUSE JA TARBIMISVÄÄRTUSE VAHEKORRAST SOTSIALISMI TINGIMUSTES

H. Reisenbuk

ENSV TA Majanduse Instituut

Väärtuse ja tarbimisväärtuse mõiste marksistlikus poliitilises ökonomias tuleneb töö kahesugusest iseloomust. Töö kahesugune iseloom — abstraktne töö, mis loob väärtust, ja konkreetne töö, mis loob tarbimisväärtust — on aga K. Marxi enda sõnade järgi «... aluspunktiks, mille ümber keerleb poliitilise ökonomia mõistmine.»¹

K. Marx käsitab kaupa kahe vastandliku külje — väärtuse ja tarbimisväärtuse dialektilise ühtsusena. Sellest järeldub, et nende kahe külje ühtsuses sisaldub alati vastuolulisus, mis on omane igale asjale ja nähtusele. Kauba olemasolu pole mõeldav ilma tarbimisväärtuseta ja ilma väärtuseta. Need kaks omadust on omavahel lahutamatu seotud, kusjuures üks oleneb teisest ja sisaldub teises. Väärtuse ja tarbimisväärtuse mehhanistlik käsitlus kutsub paratamatult esile disproportsioone ja vastuolusid nii teoorias kui ka praktikas.

Tarbimisväärtus kui kauba üks külg kujuneb konkreetse töö protsessis. See tähendab, et konkreetse tööga antakse igale kaubale konkreetne vormimääratlus, tarbimisomadused, tänu millele ta on võimeline rahuldama mitmesuguseid konkreetseid vajadusi. Kaupadena esinevad tarbimisväärtused ainult selle tõttu, et nad on loodud ühiskondliku tööga ning ühiskonna liikmete vajaduste rahuldamiseks. Tarbimisväärtus, mitmesuguste kasulike tarbimisomaduste kandja, on kauba olemasolu eelduseks.

Tarbimisväärtuse ja väärtuse vahekorda on K. Marx eriti põhjalikult analüüsinud teoses «Poliitilise ökonomia kriitikast», kusjuures ta seostab tarbimisväärtuse mõiste mitte väärtuse, vaid selle avaldumisvormi — vahetusväärtuse mõistega. «... kaup kui niisugune on tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse vahetu ühtsus»

¹ K. M a r x. Kapital. I kd., lk. 44.

Tarbimisväärtuse seos vahetusväärtusega tuleneb sellest, et «kui ta oleks oma omanikule tarbimisväärtuseks, s. o. otseselt tema enda vajaduste rahuldamise vahend, siis ei oleks ta kaup... Tarbimisväärtuseks peab ta järelikult alles saama, kõigepealt teistele. Kui see nii ei ole, siis on tema omaniku töö tarbetu olnud ja selle töö tulemus pole kaup.»² Siit tuleneb tarbimisväärtuse ühiskondlik iseloom, mis väljendub eelkõige tööprodukti ühiskondlikus kasulikkuses mitte tootja enese, vaid tarbija jaoks. **Tarbimisväärtuse ühiskondlik iseloom on ainumäärav, mis teeb tarbimisväärtusest vahetusväärtuse aluse.**

Konkreetne töö, mis loob tarbimisväärtusi, on samal ajal ka töö üldse. «Eri tarbimisväärtused on, ..., eri indiviidide tegevuse produktid, s. o. individuaalselt erinevate tööliikide tulemus. Vahetusväärtustena esindavad nad aga ühesugust, erinevusteta tööd. s. o. tööd, milles töötaja individuaalsus on kustunud. Vahetusväärtust loov töö on järelikult abstraktselt üldine töö.»³ Tänu töö üldisele abstraktsele iseloomule on võimalik võrrelda kõikide kaubatootjate, ühe või teise produkti tootmiseks kulutatud tööaega. Kaubatootmise tingimustes võrreldakse üksteisest eraldatud kaubatootjate töökulutusi ühiskondlikult vajalike töökulutustega väärtuse vormis.

Kuid abstraktne töö on kaupade kui töö produktide loomise seisukohalt tähtis ainult niivõrd, kui võrd sellel töö on ühiskondlik iseloom. Eri indiviidide töö väljaspool ühiskonda vaadelduna, töö, mille produkt ei ole loodud teiste ühiskonna liikmete tarbeks, ei ole ühiskondlik, vaid individuaalne töö ega võta seega ka osa väärtuse moodustamisest.

On avaldatud arvamust, et kaubas kehastunud abstraktse töö ühiskondlik iseloom avaldub erinevalt kapitalismi ja sotsialismi ajal. Kapitalismi ajal, kui valitseb eraomand tootmisvahenditele, on töö ühiskondlik iseloom varjatud ning avaldub alles vahetusprotsessis. Kuid sotsialismi ajal puuduvat erinevus omandivormis, mille tõttu on «... hävitatud töö eratootlik iseloom ja ta esineb vahetult ühiskondliku tööna.»⁴ Samasugusel arvamusel on ka A. Jeromin, kes kirjutab: «Sotsialistliku omandi kehtestamine... tootmisvahenditele tähendab põhjalikku muudatust töö iseloomust — töö esineb algusest peale vahetult ühiskondlikuna.»⁵

Töö ühiskondliku iseloomu seostamisel ainult omandivormiga ei ole mõistetud õigesti K. Marxi formuleeritud teesi kaubas kehastunud töö kahesugusest iseloomust, mille põhjused peituvad

² К. Марх. Poliitilise ökonoomia kriitikast, lk. 25.

³ К. Марх. Poliitilise ökonoomia kriitikast, lk. 15.

⁴ Г. С. Григорьян, Вопросы товарного обращения при социализме. М., 1961, стр. 58.

⁵ А. Еремин, К вопросу о методологии теории стоимости при социализме. — «Экономические науки», 1966, № 2, стр. 42.

eelkõige kaubatootjate majanduslikus eraldatuses, kaubatootmise olemasolus endas. Seetõttu avaldub kaubas kehastunud töö ühiskondlik iseloom ka sotsialismi ajal tarbimisväärtuse ühiskondliku iseloomu kaudu ehk teiste sõnadega, mitte vahetult tootmisprotsessis, vaid turul.

«Et muutuda kaubaks, peab produkt vahetuse teel selle kätte minema, kellele ta on tarbimisväärtuseks. Lõpuks ei saa ükski asi olla väärtus, ilma et ta oleks tarbimiseks. Kui asi on kasutu, siis on kasutu ka temas sisalduv töö, mis **ei tule arvesse tööna ega moodusta seepärast mingit väärtust.**»⁶ Seega loob töö väärtust ainult tänu oma ühiskondlikule iseloomule, mis väljendub tarbimisväärtuse ühiskondliku iseloomu kaudu vahetusprotsessis.

Kuna väärtuse avaldumine vahetusväärtusena on võimalik ainult kauba teise omaduse — tarbimisväärtuse ühiskondliku iseloomu tõttu, siis on K. Marx tarbimisväärtuse mõiste toonud ka ühiskondlikult vajaliku tööaja definitsiooni.

K. Marxi poolt antud abstraktse töö kui väärtuse substantsi käsitlusest on aga sotsialismi poliitilise ökonomia teoorias tehtud ühekülgeid järeldusi. Need seisnevad ühiskondlikult vajalike töökulutuste mehhanistlikus käsitluses, millega ignoreeritakse abstraktse ja konkreetse töö dialektilist ühtsust.

Väärtusseadus sotsialismi tingimustes nõuab tootmiskulude vastavust ühiskondlikult vajalikele, mis peab kindlustama kaupade ekvivalentse vahetuse turul. Seepärast on ühiskondlikult vajalike töökulutuste olemust ja suurust määravad tegurid sotsialismi ajal üks põhilisi küsimusi sotsialismi poliitilises ökonomias. Ühiskondlikult vajalike töökulutuste sisu ja suuruse kohta on kuni käesoleva ajani esitatud mitmesuguseid, küllaltki vasturääkivaid seisukohti. Ühiskondlikult vajalike töökulutuste määramise vajadus tuleneb aga hinnakujundamise ette kerkivatest ülesannetest, vajadusest kindlustada ühiskondliku töö jaotamine vastavalt rahvamajanduse vajadustele.

Ühiskondlikult vajalike töökulutuste kui hindade vahetu baasi suuruse määramise vajadus kerkis eriti teravalt päevakorrale 60. aastate algul, kui majanduspraktikas hakkasid ilmnenud puudused hinnakujunduses. Häired kaupade realiseerimisel näitasid, et olemasolev hinnakujundamise praktika ei õigusta ennast. Seoses sellega tekkisid mitmesugused hinnakujundamise kontseptsioonid, mis ei paku tänapäeval enam huvi puhastulu jaotamise erinevate vormide seisukohalt, vaid eeskätt sellelt seisukohalt, et kõigis neis kontseptsioonides esitati hinna määramise asemel ühiskondlikult vajalike töökulutuste arvutamise meetodika.

Hinnakujundamise väärtuselistes kontseptsioonides käsitletakse ühiskondlikult vajalike töökulutusi antud tootmissfääris too-

⁶ K. Marx. Kapital. I kd., lk. 44.

detud kaupade keskmise väärtusena või antud tootmissfääri keskmistes tingimustes toodetud nende kaupade individuaalse väärtusena, mis moodustavad toodangu peamise massi.

K. Marx, analüüsid väärtuse kujunemise protsessi kapitalistliku kaubatootmise tingimustes, näitas, et väärtuse loomisest võtavad osa kolm elementi: püsivkapital (c) ning muutuvkapital, mis jaguneb vajalikuks (v) ja lisatööks (M). Kogu analüüsi jooksul väitis K. Marx korduvalt, et väärtus, jagunedes üksikutest elementidest koosnevateks ühiskondliku töö osadeks, jääb alati ainult abstraktsiooniks. «Kapitali» III köites tõestas K. Marx, et kuigi väärtus koosneb üksikutest teda moodustavatest elementidest, ei tohi sellest teha järeldust, et väärtus liidetakse neist elementidest. Kritiseerides vulgaarmajandusteadlasi, kes püüdsid kauba väärtuse suurust määrata üksikute tootmiskulude elementide summana, väitis K. Marx, et väärtus on kahe kauba omavaheline suhe, mis väljendub vahetusväärtuse vormis, ühe töö produkti võrdlemisel teisega. Arenenud kaubavahetuse tingimustes on raha selleks kaubaks, milles kõik töö produktid väljendavad oma väärtust. Käsitades ühiskondlikult vajalikke töökulutusi kui hindade alust abstraktse tööga loodud keskmise väärtusena, mis kujuneb antud tootmissfääri ulatuses, püstitasid akad. S. Strumilin jt. hindade täpse vastavuse nõude väärtusele, samastades hinna väärtusega. Sellisele järeldusele viis arvamus sotsialistliku kaubatootmise erilise iseloomust ning väärtusseaduse toime piiratusest.

Töepoolset, väärtusseaduse purustav toime kapitalistlikus ühiskonnas avaldub turu stiihia kaudu, nõudmise ja pakkumise mehhanismi kaudu turul, mille tõttu saab üks osa kapitalistlikest tootjatest ekstralisaväärtust, teine osa laostub. Monopolistliku kapitalismi perioodil ei esine see tendents enam niivõrd teraval kujul, kuna monopolsete hindade tekkimisega on võimalus turu mehhanismi mõningaseks reguleerimiseks monopoolselt kõrgete hindade kasuks.

Sotsialistliku kaubatootmise tingimustes ei esine ei turu stiihiat ega hindade lakkamatut hälbimist väärtusest ühele ja teisele poole. See on tingitud eelkõige sotsialistliku turu plaanipärase reguleerimise võimalusest ning sotsialistlike riikide ühtsest hinnapoliitikast. Kuid nõudmise ja pakkumise seadus kui väärtusseaduse konkreetne avaldumisvorm ei kaota oma toimet niikaua, kui toimub kaubatootmine. Kaubatootmise tingimustes on ostjate nõudmise muutumine vajaduste muutumise konkreetseks avaldumisvormiks. Seepärast arvestatakse ka sotsialistlikus ühiskonnas nõudmise ja pakkumise muutumise mõju hinnakujundamisele.

K. Marx formuleeris «Kapitali» III köites täpselt hindade ja väärtuste vahekorra, näidates, et hind ja väärtus ühtivad ainult üksikutel juhtudel, kui kehtib tasakaal nõudmise ja pakkumise vahel. Kuid et selliseid vahetuse tingimusi esineb ainult erand-

juhtudel, siis ei vasta hinnad peaaegu kunagi täpselt väärtusele.⁷ Väärtus, peegeldades hindade liikumise üldisi seaduspärasusi, moodustab nende majandusliku sisu, olemuse. Hind aga on väärtuse kui olemuse konkreetseks väljendusvormiks. V. I. Lenin, ise-loomustades väärtust kui üldist kategooriat, on formuleerinud seda järgmiselt: «Antud ühiskonna kõikide kaupade väärtuste summa langeb ühte kaupade hindade summaga. ... Kuid väärtuse (ühiskondliku) redutseerimine hindadele (individuaalsetele) toimub mitte lihtsal, mitte otsesel, vaid väga keerukal teel: on täiesti loomulik, et üks teisest eraldatud kaubatootjate ühiskonnas, kes on seotud ainult turu kaudu, ei saa seaduspärasus avalduda teisiti kui keskmise, ühiskondliku, massilise seaduspärasusena, kusjuures vastastikku kustutatakse individuaalsed kõrvalekaldu- mised ühele või teisele poole.»⁸

Kuigi ka sotsialismi ajal jääb kehtima nõue, et hinnad peavad järjest suuremal määral peegeldama ühiskondlikult vajalikke töö- kulusid, kompenseerima tootmis- ja ringluskulud ning tagama igale normaalselt töötavale ettevõttele teatava kasumi⁹, nii nagu see on formuleeritud Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmis, ei tähenda see ometi hindade samastamist väärtusega.

Hindade samastamine väärtusega tuleneb sellest, et ühiskond- likult vajalikke töökulutusi käsitletakse üksikute toodete indivi- duaalsete töökulutuste keskmisena, mida on tõepoolest võimalik väljendada teatava matemaatilise täpsusega.

Nõukogude majandusteaduse edasine areng on näidanud, et ühiskondlikult vajalike töökulutuste mõiste on tunduvalt laiem. Ükskõik millise kauba tootmiseks kulutatud töö ühiskondlik ise- leom ja ühiskondlikult vajalike töökulutuste suurus avalduvad alles rahvamajanduse ulatuses tervikuna ühiskondliku töö ma- jandusliku efektiivsuse kaudu. Selles mõttes on 1966.—1967. aas- tani Nõukogude Liidus läbiviidud hulgihindade reform suur samm edasi hindade lähendamise teel ühiskondlikult vajalikele tööku- lutustele.

Hulgihindade reformi läbiviimisel kasutati põhimõtteliselt uut hinnakujundamise meetodikat, mille kohaselt puhastulu suurus hinnas määratakse kindlaks suhtena tootmisfondidesse, mis tä- hendab ühtlasi tootmishinna elementide sissetoomist sotsialistlik- ku majandusse. Vaatleme seda veidi lähemalt.

K. Marx käsitles tootmishinna tekkimist kui ajaloolis-loogilist protsessi, mis toimub koos lihtsa kaubatootmise arenemisega kapi- talistlikuks kaubatootmiseks. Seejuures kujutab kapitalistlik toot- mishind väärtuse muundunud vormi selles mõttes, et hindade

⁷ Vt. K. Marx. Kapital. 3. kd., lk. 170 ja 178—179.

⁸ V. I. Lenin. Teosed. 21. kd., lk. 48—49.

⁹ Vt. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tln., 1961, lk. 83.

summa ühtib väärtuste summaga ainult kogu ühiskonna ulatuses.¹⁰

Ka sotsialistlikus ühiskonnas on eri tootmisharudes tootmisfondide maht ja struktuur väga erinevad. Seisukohad, et sotsialistlik majandus ei saa teha tagasikäiku arenenud kapitalistlikult majanduselt lihtsale kaubatootmislikule majandusele, esitas professor Z. Atlas meie majandusteaduses juba käesoleva sajandi 40-ndatel aastatel. Tekkis nn. tootmishinna kontseptsioon, mille suuna pooldajaks olid I. Malõšev, L. Vaag, V. Sobol, L. Leontjev jt. Tootmishinna kategooria sotsialistlikus majanduses tekkis vajadusest arvestada tootmisfondide erinevat mahtu üksikutes tootmisharudes ning seda hindade abil reguleerida. Kuna tootmisfondide maht moodustab põhilise osa tootmiskulude struktuuris, siis aitab puhastulu jaotamine proportsionaalselt tootmisfondidele kaasa ühiskondliku töö efektiivsuse tõusule. I. Malõšev kirjutab: «Tootmise ja taastootmise enda seaduspärasused nõuavad lisatöö jaotamist proportsionaalselt kõigile põhi- ja käibefondidele, mis on kinnistatud ühiskondliku tootmise erinevate tootmisharude külge, kuna nende fondide mahus väljenduvad kõik tootmise materiaalsed tingimused, kaasa arvatud erinevate toodete valmistamiseks vajalik aeg. Sellist lisatöö jaotamist on eriti vaja ühiskondliku töö kulutuste arvestamiseks ühe või teise tooteühiku valmistamisel, hindade kehtestamiseks, mis näitavad neid kulutusi.»¹¹

Tootmishinna kontseptsatsiooni peamiseks puuduseks oli puhastulu lülitamine hinda ühtse puhastulu normina kogu rahvamajanduse jaoks. Kuna sotsialistlikus ühiskonnas ei kehti keskmise kasuminormi seadus, siis puudub selleks igasugune vajadus. Peale selle on olemas töövõljakuse kasv üksikutes tootmisharudes mitte ainult tootmisfondide mahust, vaid ka struktuurist ning paljudest muudest teguritest, millest ka puhastulu normi diferentseerimise vajadus hindades.

¹⁰ Tootmishind kapitalismi tingimustes tekib, vastavalt K. Marxi poolt «Kapitali» III köites tehtud järeldustele, arenenud paljude tootmisharudega majanduses kapitali orgaanilise struktuuri erinevuse tõttu neis harudes. Seejuures on teada, et mida kõrgem on kapitali orgaaniline struktuur, seda väiksem on elava tööjõu kasutamise osatähtsus. Kuna aga ainult viimane loob lisaväärtust, siis on kasuminorm kapitali kõrge orgaanilise struktuuriga harudes madalam. Kuna aga kapitalistliku tootmise peamiseks eesmärgiks on maksimaalse kasumi saamine, siis toimub stiihiliselt kapitalide voolamine nendesse harudesse, kus kasuminorm on kõrgem. Kuid selle tulemusena toimub neis harudes kasuminormi langus. Kapitalide pideva liikumise tulemusena ühest tootmisharust teise, mida reguleerib hindade muutumine nõudmise ja pakkumise kaudu seoses tootmismahdade muutumisega, kujunevad keskmistele lähedased kasuminormid kõikides tootmisharudes.

¹¹ И. С. Малышев. Общественный учет труда и цена при социализме. М., 1960, стр. 282.

Tootmishinna pooldajate teene on selles, et nad andsid ühiskondlikult vajalikele töökulutustele sotsialistlikus majanduses hoopis teistsuguse tähenduse, näidates, et ühiskondliku töö kokkuhoid avaldub mitte selles harus, kus need töökulutused tehti, vaid seal, kus tööprodukte tegelikult kasutatakse.

Kuid ühiskondliku töö kokkuhoid saavutatakse mitte ainult toodangu hulga suurendamise abil ajaühikus, vaid samaväärselt ka toodangu tarbimisomaduste parandamisega kaasneva majandusliku efektiivsuse kasvu tõttu tarbimises. Selles mõttes tähendab väärtus niisugust ühiskondlikult vajalike töökulutuste suurst, milles on arvestatud tööviljakuse kasvu tulemusel saavutatav ühiskondliku töö ökonomia.

Toodangu tarbimisomaduste arvestamise probleem hindades on teoreetilises plaanis teinud läbi evolutsiooni, mida võiks liigitada järgmisteks põhilisteks etappideks.

1. Võitlus tarbimisväärtuse kui sotsialismi poliitilise ökonomia kategooria eest.
2. Toodangu tarbimisomaduste tunnistamine hinda kujundavaks teguriks.
3. Toodangu tarbimisomaduste tunnistamine teguriks, mis mõjustab hinda ühiskondlikult vajalike töökulutuste kaudu.

Kaua aega peeti tarbimisväärtust kaubatundmise kategooriaks. Sel perioodil oli poliitilise ökonomia teooria ülesandeks selgitada ja põhjendada tarbimisväärtuse kuuluvus poliitilise ökonomia kategooriate hulka, selle seos sotsialistliku kaubatootmise kategooriaga. Kuna nimetatud küsimus on kirjanduses küllalt põhjalikult valgustatud¹² ja hilisemate teoreetiliste uurimistööde käigus hinnakujundamise valdkonnas ka täielikult aktsepteeritud, ei pea me vajalikuks sellel siinkohal pikemalt peatuda.

Tarbimisomadused iseloomustavad mingi kindla tarbimisväärtuse võimet rahuldada üht või mitut vajadust. Kuna tarbimisomadused on loodud tootmisprotsessis konkreetse tööga, esinevad nad potentsiaalsetena. Sellepärast ei kutsu tarbimisomaduste diferentseeritus iseenesest esile vajadust hindade diferentseerimiseks. Tarbimisomadused kui kauba omadused väljenduvad alles suhetes tarbijatega, nende realiseerimise protsessis.

Hinnakujundamise teoorias seostati tarbimisomaduste arvestamist pikka aega ainult hindade stimuleeriva funktsiooniga, mis kutsub esile hindade kõrvalekaldumise väärtusest. Sellisel kujul kuulusid toodangu tarbimisomadused ka hinnakujundamise tegurite klassifikatiooni. Formuleeritud oli see järgmiselt: «Kuna erinevate tooteliikide tootmise ühiskondlikult vajalike töökulutuste

¹² Vt. näiteks А. Кёёрна. Потребительная стоимость как экономическая категория. Сб. Труды по экономическим наукам. Majandusteaduslikke töid IX. Tartu, 1966.

ja nende samade tooteliikide tarbimise majandusliku efektiivsuse vahel pole vastavust, siis on toodangu tarbimisomadused iseseisvaks hinnakujundamise teguriks, mis kutsub esile hindade kõrvalekaldumise väärtusest.»¹³

Seoses sellega tekkis aga paradoksaalne olukord: samal ajal nõudega, et hinnad peavad võimalikult täpselt peegeldama ühiskondlikult vajalikke töökulutusi, põhjustab tarbimisomaduste arvestamine igal üksikul juhul kõrvalekaldumise sellest objektiivsest alusest. Avaldati arvamust, et tarbimisomaduste arvestamise probleem hindades tähendab hindade hälbimise optimaalse suuruse kindlaksmääramist ühiskondlikult vajalikest töökulutustest. Selles seoses käsitletakse toodangu kvaliteedi parandamisega kaasnevat täiendavat kulutusi individuaalsete kulutustena, mis põhjustavad hindade kõrvalekaldumise keskmistest töökulutustest.

Õeldust nähtub, et toodangu tarbimisomadused loeti hinda, mitte väärtust kujundavateks teguriteks. Seega arvati, et kvalitatiivsed muudatused avaldavad hinnale mõju ainult üksikjuhtudel, ainult sel juhul, kui kvaliteedi parandamisega kaasnevad täiendavad töökulutused, mis ei mahu normatiivse omahinna raamidesse.

Kuna tarbimisväärtus luuakse üksteisest eraldatud kaubatootjate konkreetse tööga, siis erinevad kõik tarbimisväärtused üksteisest tarbimisomaduste erineva hulga või nende erineva intensiivsuse poolest. Tarbimisomadused kuuluvad iga konkreetse töö produkti sisemise olemuse juurde ega ole sellest eraldatavad. **Selles mõttes ei ole õige rääkida tarbimisomaduste arvestamisest hinnakujundamises üksikjuhtudel seoses toodangu kvaliteedi parandamise stimuleerimise vajadusega.**

Viimasel ajal toetab enamik majandusteadlasi (V. Djatšenko, R. Belousov jt.) seisukohta, et toodangu tarbimisomadused ei kuulu hinda kujundavate tegurite hulka, vaid tegurite hulka, mis kutsuvad esile ühiskondlikult vajalike taandkulude formeerimise.¹⁴

Tsiteerime siinkohal näiteks A. Stepankovi, kes kirjutab: «Järelikult viib toodangu tarbimisomaduste õige arvestus hindades mitte hindade kõrvalekaldumiseni ühiskondlikult vajalikest töökulutustest, vaid vastupidi, selle kaubatoodangu hindade lähen-

¹³ Vt. Теоретические основы и методика учета ценообразующих факторов при планировании цен (Ж общему собранию Отделении экономики АН СССР и расширенной сессии Научного Совета по проблемам ценообразования). М., 1963.

¹⁴ Vt. Академия наук СССР. Институт экономики. Научные основы планового ценообразования, стр. 126.

damisele ühiskondlikult vajalikele töökulutustele, mis rahuldab võrdseid ühiskondlikke vajadusi.»¹⁵

Selles seoses tähendab toodangu tarbimisomaduste arvestamine hinnas ühesuguste hindade kinnitamist võrdse tootmise ja tarbimise efektiivsusega toodetele. Tootmise ja tarbimise efektiivsuse arvestamine näitab, mis läheb ühiskonnale maksma ühe või teise vajaduse rahuldamine.

Nimetatud kontseptsioon on üles ehitatud ühiskondlikult vajalike taandkulude formuleerumise protsessile, arvestades tarbimise majanduslikku efektiivsust kui ühiskondliku töö ökonomia väljendusvormi.

Ühiskondliku töö ökonomia arvestus toimub ühiskondlikult vajalike töökulutuste kaudu kõigis ühiskondlik-majanduslikes formsatsioonides, kus toimub kaubatootmine. Selle nõude täitmise vajadusest tekibki vastuolu konkreetse ja abstraktse töö vahel, sest kõik konkreetse töö produktid, mille tootmise individuaalsed kulutused on erinevad, tuleb vahetada nii, et nende tootmine kindlustaks üldkokkuvõttes ühiskondliku töö ökonomia.

Konkreetse ja abstraktse töö vahelise vastuolu avaldumise vormiks tegelikkuses on vastuolu hindade ja kvaliteedi vahel, mis avaldub madalates tarbimishinnangutes. Selle vastuolu avaldumise iseärasus kapitalismi tingimustes oneneb erakapitalistlikust omandivormist. Konkreetse töö produkti realiseerimine on kapitalistile kasumi saamise allikaks, millest ta on huvitatud erakapitalistliku omandivormi tõttu. Seetõttu on toodangu realiseerimise protsess ainult kaudselt seotud ühiskondliku töö ökonomia nõudega. Et osa konkreetse töö produkte ei ole võimalik nende kõrgete hindade tõttu realiseerida, ilmneb konkreetse ja abstraktse töö vaheline vastuolu purustavate ületootmiskriisidena.

Kuna sotsialismi ajal toimub tootmine vajaduste rahuldamise eesmärgil samuti kaupade vormis, esineb ka vastuolu üksteisest eraldatud kaubatootjate konkreetse ja abstraktse töö vahel. Tänu ühiskondlikule omandivormile ning tootmise planeerimise võimalustele on võimalik organiseerida ühiskondlikku tootmist nii, et ei raisataks ühiskondlikku tööd nende produktide tootmisena, millel ei ole ühiskondlikku tarbimisväärtust. Selles mõttes on tänu sotsialistliku majanduse planeerimise eelistele võimalik arvestada ühiskondliku töö efektiivsust ka seoses toodangu tarbimisomaduste parandamisega.

Ühiskondliku töö ökonomia saavutamise vahendiks üldtuntud mõttes on tööviljakuse kasv ehk teiste sõnadega toodangu hulga

¹⁵ А. А. Степанков. Вопросы учета потребительских свойств продукции в ценообразовании. Сб. Экономические проблемы повышения качества продукции. Тезисы докладов и сообщений на Всесоюзной конференции. М., 1966, стр. 197.

suurenemine ajaühikus, mis viib ühiskondlikult vajalike töökulutuste vähenemisele tooteühiku kohta. Kuid tarbimisväärtuse hulga kasv ajaühikus on samaväärne tooteühiku majandusliku efektiivsusega tarbimises,¹⁶ mis väljendub kõrgema kvaliteediga toodete kasutamisea kasvus, töökindluse suurenemises ning tarbimiskulude vähenemises. Tarbekaupade puhul aga iseloomustab kõrgema kvaliteediga toodete tarbimise efektiivsust vajaduste rahuldamise kõrgem aste, mis kõrvuti kasutamisea pikenedamisega ja kulude vähenemisega tooteühiku kohta oleneb rahulolust tarbimisprotsessis, vastavusest tarbija individuaalsele maitsele. **Seepärast avaldab toodangu tarbimisomaduste paranemine, millega kaasneb ühiskondliku töö efektiivsuse kasv, mõju ühiskondlikult vajalikele töökulutustele vaatamata sellele, kas sellega kaasnevad täiendavad kulutused tootmisprotsessis või mitte.**

Siinkohal tuleb märkida, et ühiskondliku töö efektiivsus on seotud nii tootmise kui ka tarbimise majandusliku efektiivsusega ning oleneb tootmis- ja tarbimiskulude omavahelisest suhtest. Kui eeldada, et tarbimisomaduste parandamisega kaasneb tarbimise majandusliku efektiivsuse kasv ning tootmise efektiivsuse muutumine võrdsustada tootmiskulude suurenemise või vähenemisega, siis sellisel juhul on võimalik kolm erinevat rahvamajandusliku efektiivsuse (ehk ühiskondliku töö efektiivsuse) muutumise varianti:¹⁷

- 1) ühiskondliku töö ökonomia, mis saadakse toodangu tarbimisomaduste parandamise tulemusena, katab täiendavad kulud tootmises;
- 2) tarbimisomaduste parandamisega kaasnev ühiskondliku töö ökonomia on suurem kui tarbimisomaduste parandamiseks tehtavad täiendavad töökulutused (juhul, kui need erinevad);
- 3) ühiskondliku töö ökonomia, mis tekkis tarbimisomaduste parandamise tõttu, ei kata kulutuste suurenemisest tekkinud tootmise efektiivsuse vähenemist.

On ilmne, et esimesel juhul ei anna toodangu tarbimisomaduste parandamine ühiskondliku töö ökonomiat rahvamajanduse ulatuses tervikuna. Antud juhul ei avalda tarbimisomaduste parandamine mõju ühiskondlikult vajalikele töökulutustele.

¹⁶ Vt. Учет в плановом ценообразовании потребительских свойств продукции, экономической эффективности ее использования, Сб. Теоретические основы и методика учета ценообразующих факторов при планировании цен. М., 1963; samuti Ш. Я. Турецкий, Общественная полезность, объем производства и цены. Сб. Экономические проблемы повышения качества продукции. Тезисы докладов и выступлений на Всесоюзной конференции.

S. M a i e r. Das Verhältnis zwischen Gebrauchswert der Erzeugnisse und der Arbeitsproduktivität. — «Wirtschaftswissenschaft», 1968, Nr. 6.

¹⁷ Vt. ka A. Kõõrna. Kvaliteet on aja nõue. Tln., 1968, lk. 20—21.

Tarbimisomaduste parandamine avaldab ühiskondlikult vajalike töökulutuste suurusele mõju nähtavasti ainult sel juhul ja niivõrd (2), kui võrd sellega kaasneb ühiskondliku töö ökonomia kogu rahvamajanduse ulatuses.

Kõigil muudel juhtudel on tarbimisomaduste arvestamine hinnas seotud toodangu kvaliteedi parandamise stimuleerimise vajadusega hindade kaudu, põhjustades hindade kõrvalekaldumise väärtusest. Sellisel juhul on toodangu tarbimisomaduste arvestamine hinnas tingitud vajadusest tasakaalustada nõudmise ja pakkumise vahekord turul.

Nõudmise ja pakkumise tasakaalustamiseks hindade diferentseerimise teel kõrgema kvaliteediga toodetele on kaks meetodit. Neist esimene seisneb kõrgema kvaliteediga toodete **pakkumise suurendamises** nende tootmise laiendamise stimuleerimise teel kõrgemate hindade abil. Teiselt poolt põhjustab aga kõrgemate hindade kinnitamine kõrgema kvaliteediga toodetele **nõudmise vähendamise** turul.

Niisiis näeme, et hindade diferentseerimise probleem, arvestades toodangu tarbimisomadusi, on tihedalt seotud nõudmise ja pakkumise kui hinnakujundamise teguriga. Siinkohal tuleb aga märkida, et nõudmise ja pakkumise vahekorra muutumisele turul avaldab mõju terve hulk teisi tegureid, eelkõige ostuvõimelise nõudmise suurenemine seoses elanikkonna sissetulekute suurenemisega, elanikkonna loomulik ja mehhaaniline iive, transiitkäive lokaalses mõttes jms. Nimetatud tegurid avaldavad mõju nõudmise mahu üldisele muutumisele samal ajal, kui toodangu kvaliteedi parandamine mõjutab nõudmise sortimendilist struktuuri — suureneb nõudmine kõrgema kvaliteediga kaupade järele. Kuid nõudmise mahu üldine muutumine, mille konkreetseks väljenduseks on maksevõimeline nõudmine, avaldab mõju kvaliteedi ja hindade vahelisele seosele ja seda järgmisel kujul: mida suurem on maksevõimeline nõudmine, seda nõrgem on seos toodangu kvaliteedi ja hindade vahel, seda väiksem on toodangu tarbimisomaduste parandamise mõju hinnale. Ja vastupidi. Mida väiksem on nõudmine võrreldes pakkumisega ehk teiste sõnadega, mida suurem on kaupadega küllastatuse aste, seda suurem on toodangu tarbimisomaduste mõju hinnale. See seos avaldub nii üldisel kujul kui ka sortimendilises löikes.¹⁸ Kui käsitada kvaliteeti ja hinda tarbimisväärtuse ja väärtuse konkreetsete väljendusvormidena tegelikkuses, siis avaldub kvaliteedi ja hindade vaheline suhe kasulikkuse hin-

¹⁸ Samasugusele seosele viitas akad. V. Nemtšikov, näidates, et tarbimis-hinnangud tõusevad seoses vajaduste rahuldamise küllastatuse astme langemisega. Siit järeldub, et küllastatuse madala astme ehk vastava defitsiidi puhul suureneb ostu tõenäosus. (Vt. Сб. Народнoхoзяйственнoе модели. Теоретические модели потребления. М., 1963.).

rangute kaudu fikseeritud maksevõimelise nõudmise tingimustes. Maksevõimelise nõudmisega see suhe muutub. Kui nõudmine ületab pakkumise, võib kaupa realiseerida väärtusest tunduvalt kõrgema hinnaga. Realiseerimise fakt igal konkreetsel juhul iseloomustab kasulikkuse teatud kindlat varianti või kombinatsiooni teatud kindlates nõudmise ja pakkumise tingimustes.

Käsitades väärtust kui olemust ja hinda kui nähtumust näitas V. I. Lenin, et kuigi hind ei ühti väärtusega, peegelduvad väärtuse muutumise seaduspärasused hindade muutumise seaduspärasustes.

Tarbimisväärtus ja väärtus moodustavad kauba olemuse. Nii nagu hind ei ühti tegelikkuses peaaegu kunagi väärtusega, nii ei ole ka kauba ühiskondliku tarbimisväärtuse suurust võimalik täpselt kindlaks määrata. **Kuigi kauba realiseerimise fakt iseloomustab tema tarbimisväärtuse ühiskondlikku iseloomu, on väärtuse ja tarbimisväärtuse optimaalne suhe teoreetiliselt määratav ainult nõudmise ja pakkumise tasakaalu tingimustes.** Tegelikuses kaldub aga hind väärtusest kõrvale nõudmise ja pakkumise suhete, sotsiaalsete vajaduste ja muude asjaolude tõttu. Seepärast ei iseloomusta hind, millega kaup realiseeriti, peaaegu kunagi väärtuse suurust.

Kokkuvõttes võime öelda, et kaubas kehastunud töö kahe- või kolme iseloomu tõttu avaldub ühiskondliku töö ökonomia ühiskondlikult vajalike töökulutuste kaudu. Kuid konkreetse tööga loodud tarbimisväärtus muutub kaubaks ainult tänu oma ühiskondlikule iseloomule. See tähendab, et individuaalsed töökulutused ei võta osa ühiskondlikult vajalike töökulutuste formeerumise protsessist, kui tarbimisväärtusel puudub kasulikkus ühiskonna jaoks. Järelikult mõjutavad ühiskondlikult vajalike töökulutuste suurust samal ajal nii abstraktsete töökulutuste suurus kui ka ühiskondliku töö ökonomia tarbimise protsessis, mis avaldub tänu tarbimisväärtuse ühiskondlikule iseloomule.

Järelikult tuleb selleks, et hinnad paremini täidaksid arvestuslikku funktsiooni, nende kinnitamisel arvestada tegureid, mille hulka kuulub ka toodangu tarbimisomaduste parandamine, mis avaldavad mõju ühiskondlikult vajalike töökulutuste formeerumisele ja selle muutumise seaduspärasustele. Kuid need seaduspärasused peegelduvad hindade liikumise üldiste seaduspärasustena.

Seoses hindade stimuleeriva funktsiooniga peab toodangu tarbimisomaduste arvestamine hinnas kindlustama nõudmise ja pakkumise vahekorra stabiliseerimise elanikkonna järjest kasvavate vajaduste võimalikult täielikuma rahuldamise eesmärgil. Hindade arvestusliku ja stimuleeriva funktsiooni üheaegselt nõudest tuleb vajadus kvaliteedi ja hindade suhte määramiseks võimalikult lähedale toodangu ühiskondliku kasulikkuse optimaalsele variandile. Niisiis eeldab toodangu tarbimisomaduste arvestamine hinnas nende seaduspärasuste tundmaõppimist, mis mõjutavad toodangu kva-

liteeti ja hindade vahekorda kui toodangu ühiskondliku tarbimisväärtuse ja väärtuse vahelise seose konkreetset väljendusvormi tegelikkuses.

О СООТНОШЕНИИ МЕЖДУ СТОИМОСТЬЮ И ПОТРЕБИТЕЛЬНОЙ СТОИМОСТЬЮ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛИЗМА

Х. Рейсенбук

Резюме

Увеличение экономической эффективности единицы продукции в потреблении, что выражается в удлинении срока службы изделий лучшего качества, повышении надёжности и снижении затрат потребления, равноценно росту количества потребительных стоимостей за единицу времени. В этом смысле эффективность общественного труда связана с экономической эффективностью как производства, так и потребления. Улучшение потребительских свойств продукции оказывает влияние на величину общественно необходимых затрат труда тогда, когда оно сопровождается экономией общественного труда в масштабе всего народного хозяйства, т. е. в случае, когда экономия от улучшения потребительских свойств больше дополнительных трудовых затрат на производстве. Когда экономия в потреблении меньше дополнительных затрат на производстве (или покрывает их), учёт потребительских свойств продукции в ценообразовании вызывает отклонение цен от общественно необходимых затрат труда. Дифференциация цен с учётом потребительских свойств в этих случаях связана с необходимостью стимулирования улучшения качества через цены, с уравниванием спроса и предложения на продукцию повышенного качества.